

FIGYELŐ

ÍRNI A SÍRGÖDÖRNEK VAGY A HAMUVEDERNEK

*Márai Sándor: A teljes napló 1961–63
Helikon, 2012. 440 oldal, 4990 Ft*

Tudja-e valaki az Egyesült Államokban – a szövegek mindennemű ismerete nélkül – azt a tény, hogy Márai Sándor ebben az országban írta még naplófolyamának döntő részét? A frissen megjelent kötet kapcsán talán nem ez a legfontosabb kérdés, de nem érdektelen. Különösen azért, mert a XX. század naplóirodalmának egyik csúcsteljesítménye ez, vagyis nem kizárólag világirodalmi kontextusba kerül a magyar szerző munkája, hanem rögvest világirodalmi minőségről beszélhetünk. A hazai irodalomértékelésben – egyelőre az erről szóló szakmunkákkal kevésbé megtámogatva – kezd az a vélemény meggyökeresedni, hogy Márai naplói irodalmi értelemben és az életmű egészét tekintve nagyobb jelentőséggel rendelkeznek, mint egyéb nagyprózai munkái, különösen a regényei. Ezzel a véleménnyel jelentősebb fenn tartások nélkül egyetértek, annak nyomatekő-sítésével, hogy az EGY POLGÁR VALLOMÁSAI I–II., valamint a FÖLD, FÖLD!... című önéletrajzi munkái bármilyen szempontú mérlegelésben Márai írói teljesítményének első vonalába tartoznak.

A szerző diáriumainak sorában a legutóbb megjelent a tizenkettedik kötet. Egyetlen kötetből eltekintve, A TELJES NAPLÓ-SOROZAT elindításáig kizárólag a naplószöveg szigorú válogatásait publikálta az író. A NAPLÓ 1943–1944 közvetlenül a világháború lezárásának évében jelent meg idehaza. Ezt követően – noha évi több száz oldal naplószöveget írt – hosszú ideig nem hozta nyilvánosságra e műfajhoz tartozó textusait. Elsőként 1958-ban adta közre az alkotói öncsonkítással felérő válogatást NAPLÓ 1945–1957 címmel, amit hiába követett négy újabb válogatás 1997-ig (Márai 1989-ben halt meg) és hat újabb kötet AMI A NAPLÓBÓL KIMARADT címmel, e két sorozat még ahhoz is elégtelennek bizonyult, hogy a grandiózus vállalkozás körvonalai és tar-

talmi lényege meg- és felismerhetővé válhattak volna. Merőben új helyzetet teremtett, amikor 2005-ben megérkezett a Petőfi Irodalmi Múzeumba Márai naplóinak kéziratgyűjtése, és elindult a már címében is a tisztázás szándékával kiadott A TELJES NAPLÓ-SOROZAT.

A Márai-naplók kapcsán fontos bevezetni egy eddig nem használt fogalmat, a lappangó szövegek irodalmáét. A szerzőről született kis- és nagymonográfiák, de az írói hagyaték hazaérkezése előtt napvilágot látott, a naplókval foglalkozó szakmunkák is legfeljebb valószínűsítették, mintsem tényként állították, hogy a nyugati magyar könyvkiadásban megjelent idetartozó Márai-művek csupán töredékét jelenthetik annak a szövegekpusznak, amit a szerző a koalíciós idők Magyarországon (1945–1948), majd az olaszországi és egyesült államokbeli emigrációban (1948–1989) létrehozott. Filológiai bizonyosság híján a kutatók nem is állíthattak mást, noha nagyon is életszerű volt a feltételezés, hogy szigorú, elsősorban a kiadás költségeit mérséklő szempontok miatt rostálhatta meg Márai a nyilvánosság elé engedett kötetek textusait. (Ezzel összefüggésben nem véletlen, hogy az életmű 1990-ben indult magyarországi kiadásának kötetei között ott találjuk azokat a csonka naplókat, amelyeket a szerző külföldön korábban már megjelentetett.) Az immár 1945-től 1963-ig terjedő naplók 4270 oldalas terjedelme nem csupán mennyiségileg jelentős. A naplófolyamból nyert irodalmi tudásunk, ráépülve a teljes egészében publikált és ilyenformán hozzáférhető és széles körben nagyra értékelt 1943–1944-es naplóra, szakmai és laikus körökben egyaránt befogadói fordulatot idézett elő. A más műfajokban – regény, novella, színdarab, publicisztika – magát a harmincas és negyvenes években sokszorosán megmértető Márai mintha legigazabb alkotói önmagát találta volna meg a naplóírással. Igaz, műfajváltása korántsem volt független attól, hogy a közeledő kommunista hatalomátvétel miatt előbb belső emigrációba kényszerült, majd emberi és írói értelemben egyaránt lehetetlenné váló helyzete miatt a külföldre távozás mellett döntött. A naplóírás ebben

a helyzetben a prózaíró adekvát válasza volt a nyilvánosságtól elzárt ember folytonos közlés-és fogalmazásvágyára.

Márainak nem művészi programja volt a naplólírás. Erre utaló bejegyzéseket hiába keresnénk a hagyatékából előkerült, immár a tizenegyedik kötetnél járó könyvsorozatban. A szerző ehhez mérten szerényebb kérdéseket mérlegelt. Nyilvánosság elé bocsáthatók-e feljegyzései vagy sem? Ez ugyanúgy az önmagának feltett eldöntendő kérdések számát gyarapította, mint az, hogy egy ilyenfajta napló rendelkezik-e (rendelkezhet-e egyáltalán) irodalmi értékkel. E tekintetben a szerző szkeptikus. Márai alkotói pályája „melléktermékének” érezte naplóit, noha ezt így 1963-ig nem fogalmazta meg. Így már nem csupán a korábbi írói célkitűzésekhez képest, hanem ezeken túlmenően is igazzá válik a Plinius-féle megállapítás: ezek a szövegek az alkotói szándék szerint a kiterést szolgálták. Mégis, olyan megkerülhetetlen művé (művekké) váltak, amelyek jelentőségükben magasan Márai (siker)regényei fölé nőttek. Egy-egy életművön belül meglehetősen ritka az ilyenfajta átértékelődés, az esztétikai átrendeződésnek ez az intenzitása, az alkotások egymáshoz mért jelentőségének a megváltozása. Márai esetében részben magyarázza ezt a folyamatot, hogy – mint korábban utaltam rá – a tekintélyes terjedelmű lappangó szöveg életműbe való (máig tartó) beemelése erőteljesen hat az értékelés egészére. Sajátos és érthető önmozgás jellemzi Márai jelenkori befogadástörténetét.

A frissen megjelent napló írásának kezdete kor a szerző tizenhárom éve emigrált. Az ott-honnal, a hazával kapcsolatos bejegyzései ritkulnak, és több vonatkozásban újdonságokkal is szolgál annak a három évnek a története, amit Márai megörökített. Részben megírta és kiírta magából azokat a dilemmákat, amelyekben viszontagságok jelleggel mérlegelte az emigráns lét legalapvetőbb kérdéseit: valóban el kellett-e jönni otthonról? Jó döntés volt-e a távozás? „*Holnap lesz 15 esztendeje, hogy eljöttünk Budapestről. Nem »bántam meg«: minden jobb, mint ezt a 15 esztendőt férgék között élni végig otthon*” – írja valamikor 1963 augusztusában. Az érzelgősséggel aligha vádolható Márai ugyanebben a bejegyzésben megtoldotta a fentieket azzal: „*nincs többé eleven közöm Magyarországhoz*”. Közismert, hogy a függetlenséget a szellemi és művészi munka alapjának tartotta, és kizártnak nevezte, hogy odahaza rendelkezhetett volna a szabad-

sággal, ami nélkül az írói létnek nincs semmiféle értelme. Konok következetességgel támadta naplóiban Illyés Gyulát, akit társutasnak tartott, egyben „*jellemtelennek*” és „*sunyinak*”. Márai visszatérő minősítései arról árulkodnak, hogy ez az ellenszenv csak a legnagyobb ellenfélnek járt ki. Erőteljes kiegészítésre szorulna Lőrinczy Huba 2002-ben a *Forrásban* publikált tanulmánya („ILLYÉS AZ EGYETLEN, AKIVEL BESZÉLHETNÉK”, MÁRAI SÁNDOR ILLYÉS-KÉPE – AVAGY: EGY ELFOGULTSÁG TÖRTÉNETE), mert ebben a témában a naplók teljes szövegének ismeretében filológiai kedvezőbb helyzetben vagyunk mára, mint volt tíz évvel ezelőtt a kiváló – azóta elhunyt – Márai-kutató. Németh Lászlóról Márai először 1961-ben ír egy frissen megkapott regénye kapcsán: „*Belelapozok, és megint egyszer elcsodálkozom, milyen különös betegség az írásdüh. Ez az ember fogorvos volt [...] aztán eltűnt az irodalomban.*” Másutt „*dülettánsnak*” nevezi Németh Lászlót, akiről sommásan megjegyezte, hogy életmű helyett „*vászonba kötött papírtömeget*” hozott létre. Márai nem említette, hogy tudna Németh László 1959-es szovjetunióbeli útjáról, ami három évvel a magyar forradalom leverése után számos morális nehezen megválaszolható kérdést vetetne fel. Nem szerepel az sem a naplóban, hogy Németh 1957-ben Kossuth-díjat kapott – olyanok társaságában, mint Szabó Lőrinc –, ami a megszilárduló Kádár-rendszer legitimálásaként is értelmezhető.

A feljegyzései szerint ebben az időben minden éjszaka Krúdyt (AZ ASSZONYSÁGOK DÍJA, NAPRAFORGÓ) olvasó író a jelenség előtti csodálkozás közben így fogalmazott: „*Írói ereje és nagysága ma, ebből a távlatból csaknem érthetetlen. [...] A század legnagyobb írója volt.*” Hogy az utóbbi mondat világirodalmi kiterjesztésű, azzal is egyértelműsítette, hogy hozzátette: „*Közelebb megy a valósághoz, mint Flaubert és mint a francia realisták, látomásai titokzatosabbak és gazdagabbak, mint Proust emlékezései...*” Közismert, hogy Márai SZINDBÁD HAZAMEGY című regényével – 1940-ben jelent meg – egyszerre különös és zseniális írói-irodalmi emléket állított Krúdynak.

Márai naplófolyama folyamatos bepillantást engedett műhelytitkaiba. Nincs ez másként a legújabb kötetben sem. Megtudjuk, hogy 1961. június elején kezdett neki a RÓMÁBAN TÖRTÉNT VALAMI című regényének. Az írás soha nem idilli feladat. Ezt támasztja alá a szerző bejegyzéseinek sokasága, amelyek a szövegezés bukta-tóiról és a felmerülő kételyekről tudósítanak.

Nemcsak a születő regény, hanem ennél sokkal szélesebb alkotói kontextusa miatt is figyelemre méltó egy 1962-ből származó napló-részlet. „Ebben a tíz évben, itt az amerikai magányban és helybeli visszhangtalanságban megtanultam a mesterségbeli nagy titkot: most már tudok »lényegesen« írni. Tehát nem »szépen«, nem is »tetszetősen«, hanem: tudom, mi a »lényeges.«” Hatvankét évesen, negyvenéves írói múlttal a háta mögött volt ereje bevallani magának, hogy a „mesterségbeli nagy titok” birtokosának csak ekkor mondhatta magát. A kijelentés annak a művészi önvizsgálatnak a kiemelkedően fontos állomása, amelynek kezdete az 1940-es évek végére nyúlik vissza. Az ekkor született naplóbejegyzéseiben tett először kísérletet arra, hogy szembenézzen az 1935 és 1946 között született regényeinek (VÁLÁS BUDÁN, ESZTER HAGYATÉKA, VENDÉGJÁTÉK BOLZANÓBAN, AZ IGAZI, A GYERTYÁK CSONKIG ÉGNEK, SIRÁLY) megannyi poétikai, szerkezeti, narratológiai és stílári problémájával. A korabeli kritika – elég, ha e helyütt csak Örley Istvánra utalunk – alaposan leszedte a keresztvizet ezekről a példátlanul sikeres (nagy példányszámban eladott és olvasói rajongás övezte) regényekről, ám ennek az alkotói korszaknak a viszonylagos hosszúsága is jelzi, hogy Márait hidegen hagyták a (jogosnak tűnő) bírálatok.

Márai eddig megjelent naplóiban feltűnő módon került, hogy élete intimitásairól beszámoljon. Jellemző, noha csupán adalék, hogy feleségét, Matzner Lolát, egyszerűen L.-ként jeleníti meg feljegyzéseiben. Noha családjának mindennapjai nem képezik részét a megörökítendő eseményeknek, mégis az új napló valamelyes fordulatot jelez ezen a téren. Az 1939-ben néhány hetesen meghalt fia, Kristóf születésnapjáról minden évben megemlékezik. „Április 6. Ma 22 éve, hogy a kisfiú meghalt. Milyen lenne? Ma nagyon erősen látom, valóságosan” – olvasható az új kötetben, amelyben a magát sok tekintetben megmutatni nem akaró, szemérmes férfi eddig nem tapasztalt apai érzelmeket árul el nevelt fia, az akkor éppen katonáskodó János iránt. Féltő szeretettel írt a szolgálatát Alaszkában teljesítő fiúról. Szinte tabuként kezelte felesége zsidó származását, ezért is fontos az 1962-ből származó néhány sora: „L. a hajóállomásról jön – rokon érkezett Izraelből. [...] Kassai nő, Auschwitzban volt, aztán Izraelbe ment, most idejött [...]”

Elejtett megjegyzéseiből összeállítható Márai napirendje is, aki az ébredés után tornázott, majd két órát sétált, másfél órát írt, a délutánt

a könyvtárban töltötte, és következetesen éjfélőtől két óráig olvasott. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy rendszeresen olvasta a *New York Times*-t, és tévét is nézett. A világra, a hírekre kíváncsi ember maradt egész életében az idehaza a két világháború között publicistaként is magasan jegyzett Márai. A világpolitika történéseit naplóiban sűrűn kommentálta.

Az emigrációban élő szerző nyelvhasználata valamelyest óhatatlanul átalakult, és ez naplóiban is tetten érhető. Sorjáznak a szövegben az angol kifejezések: *jet-posta, Pacific, Gulf of Alaska, college-diploma, transmitter-mesterség, UNO, jetrepülés, civil-right-mozgalom, welcome home-módoz*.

A napló egyik újdonsága a szerzőnek az a közel nyolc hónapos – 1962. október közepétől 1963. június végéig tartó – európai útja, amelyen érintette Olasz-, Francia-, Spanyol- és Németországot, Svájcot, Belgiumot és Portugáliát. Az írást erre a hosszú időre felfüggesztette, és az 1963-as év második felében emlékezetből írta meg úti élményeit. Az 1943 óta vezetett naplójában ekkor elsőként bomlott meg a rögzített események tényleges (cselekmény)idejének és a megírás idejének addig elválaszthatatlan egysége. „Szükséges, nagy ajándéknak” nevezi Európa vizionálását (1952 óta nem volt itt), mégis Amerikában a hazaérkezés érzése lepté meg a repülőgépről leszállva. Annak az állandóan hangoztatott idegenségérzésének a figyelembevételével, amivel az egyesült államokbeli életét jellemezte, kell értékelnünk a hazaérkezés fogalmának használatát. Térben és időben egyaránt hosszú útja módot nyújtott rá, hogy újraértékelje a kontinenshez fűződő viszonyát. Úgy látta, a nacionalizmus szétrágtá az európai országot, és megjegyzi az utazás előtt: „Európa gyönyörű, de Európában megölték a legtöbb embert, akihez személyesen közöm volt; barátokat, rokonokat, gyalázatosan megölték őket.” Ha valamitől, a szentimentalizmustól éppenséggel mentes volt ez az út, amihez hozzátette, hogy az Amerikában eltöltött évek az Európa iránti honvágyat kilúgozták az emberből. Keserűen fedezte fel magában, hogy Itália iránti korábbi rajongása elmúlt.

Nem lenne teljes a körképszerű elemzés, ha nem szólnánk Márainak saját alkotói énjére vonatkozó megállapításairól. Szerzetesi magányban, az emigráns lét szinte hasonlíthatatlan ingerszegénységében tételszerűen fogalmazza meg írói terveit, még tágabb kitekintésben: az íráshoz fűződő személyes alapállását. Az élet egyetlen értelmének nevezte az írást, olyan feladat-

nak, ami elől nem futhat el, akit tehetsége erre kötelez. Gyöngye legényként írt az olyanokról, akik kifogásokat – visszhangtalanságot, meg nem értettséget – keresve térnek ki a munka elől. Az életmű egésze felől nézve vészjóslóan pontosnak bizonyult a szerzőnek az a célkitűzése, ami szerint: „...az utolsó pillanatig, a fióknak, a semminek, a sírgödörnek vagy a hamuvedernek: írni.” Ezt tette 1989 februárjáig, szinte halála napjáig. Ha nem így lett volna, meg sem születnek a naplók.

Bod Péter

A STÍLUS NEM FONTOS

*Dobszay László: A klasszikus periódus
A szöveget gondozta Wilhelm András
Editio Musica Budapest, 2013. 264 oldal, 4190 Ft*

Eredeti formájában a könyv Dobszay László munkásságát végigkísérő work in progress volt, változó és képlékeny (igaz, muzsikuskörökben némileg mitizált) kézirat, csupán árnyékszerű kísérője Dobszay zeneiskolai és zeneakadémiai előadásainak, amelynek valódi léte és igazolása szerzője életrajzában rejlett. Most, amikor az életrajz hítele eltűnt a szöveg mögül, az árnyék pedig előlépett a háttérből, és kényszerűen önmagáért szavatoló opus postumum vált belőle, a bíráló, aki szerencsésen okán ismeri a szerzőnek a szövegben való „bennléti fokát” (254.), nehezen fojt el egy melankolikus sóhajt, és ismét egyszer lepergeti magában a szóbeliség öröklétéről és az írás sérülékenységéről és gyámoltalanságáról szóló platóni gondolatmenetet. Magát Dobszayt ez a gondolatmenet nem érdekelte. Könyveibe akadálytalanul, az elkerülhetetlen veszteséggel mit sem törődve csatornáztatta be a természetes élőszó keresetlen, póztalan folyamatát „*A stílus nem olyan fontos*” – hallottam tőle egy ízben, zenéről szólván. Ez azonban csak része annak az általános terminológiai nonchalance-nak, amelynek révén olyan zenei megjelöléseket, mint „szónátaforma”, „főtéma”, „mel-léktéma”, „mondat”, amelyeknek megegyezései jelentését ha nem is változtatja meg, eredeti környezetüket mindenesetre nagyrészt semlegesíti, mégis fenntartás nélkül használja. Ez nagyon jellemző volt Dobszaynak a külsőségekhez

való viszonyára. Szemben a szokásos tudományos etikettel, amely erejének jelentős részét a terminológia történeti relativizálására, magyarul jelentésváltozásainak metodikává duzzasztására pazarolja, Dobszay bízott abban, hogy látásmódja amúgy is átértelmezi a terminológiát. (Mégis: mi lehetett az oka, hogy elemzéseiben Dobszay soha nem érzett kísértést a retorika szókészletének alkalmazására és gondolkodásából legalább egyes elemek átvételére? Nemcsak latinos műveltsége tette volna ezt kézenfekvővé, hanem az, hogy a periódussal kapcsolatos műveleteket, mint bővítés, elízió és a többi, eredetileg a retorikus gondolkodás ruházta fel értelemmel. A modern formában tárgy legalábbis részben az egykori retorikus gondolkodásmód kiüresítésével jött létre; ezért, hogy a XIX. század előtt olyasmi, mint formában nem létezett. Pedig van utalás a könyvben arra, hogy a zenei periódusban a latin középkor poétikai univerzáléinak igazolását is kereste Dobszay.)

A bécsi klasszika ennek ellenére nem tartozott Dobszay számon tartott kutatási területei közé. Ő az egyszerű zenekultúrák: a gregorián, a népzene felől érkezett, ami azonnal meg is látszik elemző gondolkodásának átható linearitásán, a melodikus elem előtérbe helyezésén a harmóniával szemben. Analitikus érdeklődése azonban legalább annyira tanúskodik annak a szellemi körnek befolyásáról, amelyet Simon Albert neve fémjelzett. Simon volt az, akinek kortárs zenei elemzéseiből kinőtt az Új Zenei Stúdió; és vajon véletlen-e, hogy ugyanekkor, 1969–70-ben indul útjára a Schola Hungarica is? Nem csak a hivatalos koncertélet avított formáinak és ásatag esztétikájának megkérdőjelezése kötötte össze a két együttest, s nem is csak az a világosan nyomon követhető hatás, amelyet kórusán keresztül Dobszay a kortárs zeneszerzésre gyakorolt; közös volt a premissza is: a zene minden korban azonos feltételek között elemezhető. A zene struktúrája az alapja az előadó-művészetnek is: „*semmit sem tesz egy jó zongorista, amit meg ne indokolhatnánk magukból a hangokból*” (255.), ahogy a szöveggondozó Wilhelm András által a könyv szövegéhez csatolt két korai Dobszay-írás egyikében (ZENÉSKÉPZÉS ÉS MŰELEMZÉS) áll. Az idézett mondat háta mögött ott rejlik a másik, le nem írott: „a stílus nem fontos”.

Lényeges különbség azonban: az avantgárdot a hang érdekelte. Mi a hang, ha semmi más,